

Марија С. Јефтимијевић Михајловић
Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић

УДК 821.163.41.09-31 Капор В.
82-312.1.09
DOI 10.46793/Uzdаница21.1.63JM
Оригинални научни рад
Примљен: 17. новембар 2023.
Прихваћен: 22. децембар 2023.

„ДУБЉЕ ДНО ДУШИ НО СТРАДАЊУ”

(О метафизичкој и лирској димензији романа *Небо, иако дубоко: Писма за Тару* Весне Капор)

Ајстџракџ: Иако је тема романа деликатна и захтева мајсторство наратије и стилског израза (смрт младе, блиске особе и одсуство временске дистанце од тог догађаја), а по свом карактеру јесте тужбалица, *Небо, иако дубоко*, осим знатног удела лирског, могуће је анализирати и на нивоу метафизичке димензије, која се манифестује кроз најмање три феномена: *феномен времена* (које је човеку дато на земљи), *феномен слушање и ишајне оностираної* (питања: да ли човек може да промени ток своје судбине) и *феномен ириче и иричања* (као потреба да се човек одупре пролазности и неумитности смрти). Сви су они, заједно, на трагу исте, хришћанске идеје о *Љубави за другої*, али и универзалне, опште – о моћи приче да надвлада и саму смрт, односно да се причањем сачува сећање на живот, при чему и сама литература чува своју *људску и хумансиїичку* вредност.

Кључне речи: смрт, време, тајна, лирско, метафизичко, онострано, прича, сећање, приповедање.

Сви су ии часови живи. Пројадљиво је само ишло, збої чије иројадљивосиїи највећма иаиїимо. Даиїи су нам часови среће у иїој одежди ишла. Блисиїавосиїи ииїио се заїивара у очаї. Земним очима оїлакујемо вечносїи.
Весна Капор, *Небо, иако дубоко*

У времену одсуства људскости, саосећања за патњу и бол другог човека, и литература све чешће бива лишена емпатије – њен свет јесте и даље усмерен на човека, али не и на тенденцију зближавања људи у несрећи, болу, усамљености. И књижевност постаје усамљена, као што је и човек све више сам, у обездуховљеном материјалитету и дехуманизованом свету. Отуда и појављивање једног књижевног дела које за тему има пре свега – *саосећање* са патњом другог човека, са његовим најдубљим болом (а постоји ли већи бол од смрти детета?!), представља искорак из уобичајеног и очекиваног што

данашња књижевна продукција нуди и, као такво, сведочанство о остацима људскости, односно љубави за другог човека – лепоте која ће „спасити свет”. Другим речима, то значи да такво дело претендује на човека, на људскост и *душу*, којој је у оваквом свету постало тесно и која је непожељна. Јунг је тврдио да је сва наука у функцији душе – додали бисмо: и литература, и да „свет виси – а нарочито данас – о танкој нити, а ова нит је људска душа” (Јунг 2008: 51). Чини се да ова тврдња никада није оправданија него данас, када је храброст „показати душу” и говорити о њој. С тим у вези непосредно стоји и религиозна функција душе – немогуће је о њој говорити, а не доводити је у везу са Богом. Јер, она је еквивалент бићу Бога. Њена је природа сва од страдања и сва од светлости (вечности) којој стреми. А шта је са човеком, распетим између хтења тела и чежњи духа? Између тела и духа, опхрвана осећањима тела, а тежећи вечности духа, душа се „бескрајно [...] двоуми између релативног и апсолутног”, због чега је „сирота” (Сабата 2005: 73). Ту је корен „зенице трагизма” човековог, јер је распет као дуга – „једним крајем зароњен је у материју а другим у надматерију” (Поповић 2005: 152–157)¹. То је дубоко осећао и песнички узвишено изразио и Момчило Настасијевић стихом: „Дубље дно души но страдању” („Молитва”), којим би се – у најкраћем – могла описати и „дубина трагедије” романа *Небо, ипак дубоко: Писма за Тару*.

Овај несвакидашњи роман припада оној врсти литературе која се на известан начин опире тенденцијама савременог романа да се бави *човеком сјољашњим* и његовим односом према свету, јер у средиште свог лирско-рефлексивног света ставља душу, односно тежиште њене приповести је на *човеку унутрашњем*, чија је душа, због смрти јединог детета, расточена између непрестане потребе да се живим сећањем на тренутке радости одржи некаква илузија да физичка смрт није и коначна и, са друге стране, питања о смислу човековог краткотрајног боравка на земљи. Чини се да из та два усмерења проистичу и два главна својства или две димензије овог поетског романа – *лирска* и *метафизичка*. Једна од тих димензија роману обезбеђује сиже, фабулу и неку врсту рецепцијске провокативности, док друга нуди ат-

¹ „Из тајанственог брака материје са духом родио се човек. Бесконачност и с једне и с друге стране. Зато човек личи на страشان сан, бесконачан сан који материја сања у наручју духа. И као сваки сан реалност му је показна, а не логички доказна. Нема граница човек. Границе тела његовог граниче се материјом; а границе материје чиме се граниче? Човек осећа себе човеком, а не зна суштину себе; човек преживљава себе као реалност, а не зна суштину преживљаване реалности. – Не знамо човека. Гледан из тела – дух изгледа подсмех телу; гледано из духа тело изгледа пркос духу. И сама чула надражују дух да прекорачује границе тела. Свуда амбиси; амбиси око сваког чула; амбиси око сваке мисли. Бездна до бездне, бездна над бездном, и нигде непоколебивога тла да несрећни човек чврсто стане. Стално падање, престано сурњавање ка неком дну које можда и не постоји; стална вртоглавица... И човек се осећа очајан као да је очајање у њему навршило своје пунолетство” (Поповић 2005: 152–157).

мосферу, метафизичку слутњу, сугестивност и *етеризам* Црњанског, који је Весни Капор као приповедача веома близак.

С друге стране, роман *Небо, иако дубоко* чини модерним једна друга димензија, а то је, условно речено, преплитање нараторских перспектива и гласова (иако је доминантан мајчин глас), због чега се може посматрати и као полифонијски роман модерног проседеа, у коме су истог интензитета и лирски тонови и медитативни набоји. Али је такође важна и улога приповедача или наратора који, иако од почетка активни актер у причи, на крају постаје неми и дискретни посматрач коме је дато да заокружи ову причу у виду књиге. Његова/њена улога да посредује међу људима, атакујући на њихову успавану свест о заједништву и љубави, није безначајна. Напротив.

Најпре треба рећи да је ауторка Весна Капор самим избором да приповеда о једној општој, а тако деликатној теми, каква је тема смрти (као једној од највећих и најприсутнијих тема у књижевности уопште) младе особе коју је познавала, била на одређен начин изложена ризику да њено приповедање добије израз патетичности и/или површности. О великим и осетљивим темама не може се говорити „малим” речима – на то обавезује суштина онога што та тема представља, а то је *бол*. Бол је духовно биће романа *Небо, иако дубоко*. Поменутом ризику нарочито иду у прилог одсуство временске дистанце од наведеног трагичног догађаја, као и близина и блискост са мајком преминуле девојке, односно немогућност да се направи некакав физички отклон од епицентра бола и да се о њему пише из сасвим другачије перспективе. То се, међутим, може узети и као храброст ауторке да о нечему тако сложеном и осетљивом, трагичном, пише не бежећи од онога у шта би та приповест могла да се претвори – у тужбалицу. Напротив. Роман *Небо, иако дубоко* по свом карактеру и јесте тужбалица, јер је њен садржај углавном везан за неку врсту нарицања, односно мајчиног тужења за сваким тренутком среће проведеним са ћерком Таром, у њеном животу, завршеном са свега деветнаест година. По основном тону, свака тужбалица јесте лирска, па отуда не чуди удео поетског, врло често личног, топлог, емотивног и болног кроз разноврсна имена и надимке којима мајка, али и други актери приче, именују младу Тару Сеницу. Али, улога тужбалице јесте управо то чување спомена на преминулог кроз поменута набрајања. Сећање је, како каже песник Калил Џубран, „облик састајања”, а роман *Небо, иако дубоко* јесте непрекидно и непрекинуто састајање кроз причу о Тари, о тренуцима из њеног живота.

Осим тога, од потенцијалне опасности патетике, овај роман чува и она антрополошка и метафизичка упитаност, која се попут некаквих уметнутих рефрена, понавља између лирских реминисценција на двонедељне догађаје који су обележили Тарино боловање и коначно смрт, али и реминисценције на најсветлије и најсветије тренутке њеног детињства и младалачког живота. Етеризам Црњанског, склоност да се у видљивом осете и препознају знаци једног другог света – оностраног, који је за човека тајна, као и способност да

се знацима такве велике *шајне* да материјални облик (речима), само су неке од полазних тачака на којима се, између осталог, темеље и квалитети овог романа, као и приповедања Весне Капор.

Три најважнија феномена на којима је заснована метафизичка упитаност о којој је реч, односе се на:

- феномен времена (које је човеку дато),
- феномен слутње и поимања тајне оностраног (односно питања да ли човек може да утиче на ток своје судбине) и
- феномен приче и причања (као вид отпора човекове пролазности и неумитности смрти).

Колико је *време* као категорија, која се метафизички, а донекле и философски, проблематизује, присутна у роману и чини једну од његових главних поетичких својстава, јасно је већ по томе што се пролошко поглавље именује као „Пешчани сат сипи“, а почиње реченицом: „Говорићу о времену“. Уопште говорећи, уводни текст (белешка из свеске Таре Сенице, беседа за час српског језика, пролеће, 2018) је читавом роману дао рефлексивну и философску димензију, јер се питање *времена* појављује и као најважније питање самог романа. Ова белешка има литерарну вредност независно од целине романа, али у контексту којим отвара причу, она чини њено феноменолошко полазиште:

Говорићу о времену.

Сатови откуцавају. Непрестано. Часови сипе.

У живом смо песку. Сваки који је стајао под сунчаним стрелама, упирао је очи у дубину, и тражио одговор. Нема места, где је човек дисао и просипао речи, а да није натопљено сетом или јадом, због знања да је рибарска мрежа, човекова, у коначном, празна.

Ипак, сваки дан, чини се као савршен дар. И увек се, све, заврши осећањем вечности [...] Све почиње жудњом за вечношћу.

Беседити, зар није једина и вечна човекова опсесија?

И живот човеков, зар није, тек, трен? (5).

Двојако устројство света, односно поимања човековог времена у њему, креће се овде између *антиројолошког њесимизма* и осећаја узалудности сваког човековог напора на земљи, јер је, „рибарска мрежа, човекова, у коначном, празна“ и, с друге стране, изразито хришћанског схватања живота у коме је „сваки дан савршен дар“, те да је Смисао и радост управо у оном осећању вечности, то јест у жудњи за вечношћу, за недостајањем, или у „носталгији за бесконачним“ (Никола Милошевић). Та метафизичка чежња, човеку дата и као дар и као бол, именује читаву књигу, јер је *Небо, ишако дубоко* „супституција за бескрај, а поглед у њега еквивалентан [...] загледаности у бесконачност човекове душе“ (Гвозденовић 2021: XXVIII–XXIX). Хришћанска

религија разликује време од вечности. Вечност је немогуће делити – она је атемпорална, за разлику од појма времена који је везан за конкретан човеков живот и његову земаљску егзистенцију. У том смислу време је „само 'сјенка вјечности' која омогућује низање ограничених и коначних ствари” (Томовић 1997: 31). Пошто је време, према хришћанском схватању, створено од Бога, оно нужно има почетак и крај. А циљ времена није ништа друго него да „само себе доврши и утоне у *вјечносћ*, односно божанску хармонију” (Исто). У истом духу треба разумети и Тарине речи да она *нема више времена*, али *да та немају ни други*; да у сваком датом часу *вечносћ ирејери*, те да се „у том теснацу, између морања и немања” морају наћи „праве речи”, „једни за друге” (6).

Али, како наћи праве речи за празнину, бездан бола настао у души после смрти детета? Које су то речи које би биле толико велике и моћне да испуне *небо*, *иако дубоко* које смрт драгог бића оставља за собом? За таквим речима ауторка трага; за њима трагају и сви актери њене приче, а само причање је у функцији превладавања бола људске егзистенције. Средишње поглавље романа *Небо, иако дубоко*, насловљено као питање: „Шта смо радили тада”, аналогно је тежњи да се реминисценцијама мајке, оца, свештеника, некадашњег момка и саме нараторке, на *време* проведено са Таром, оствари *иуноћа времена*, односно његово „ситуирање” у вечност – којом се надвладава пролазност и смртност. Ништа није коначно, ако је преточено у вечност и ништа изгубљено ако је коначно сусретање у неком другом свету оствариво.

„Време је енигма”, каже отац преминуле девојке, а бележи приповедач, оно је „варљиво”, „дубоко”, „глуво”, јер „дани пролазе брзо, дани стоје”: радост је тек трен, живот је само трен, а бол о којем се овде говори је непролазан, то јест вечан. За родитеље, време је једно пре смрти детета, а сасвим друго након његове смрти. Отуда се и сав смисао њиховог живота састоји у одбројавању година и дана до сусрета са њом у некој другој стварности, односно осмишљавањем земаљског времена кроз причу, као супституцију за бесмртност. „Шта смо радили тада”, као потка за причу о Тари, није само питање које обухвата време и догађаје у којима су учествовали њени ближни непосредно пре њене смрти и након трагичне вести, већ се њиме апострофира *важност* и *трајност* тренутака који се никада више неће поновити. Драма срца Тариних најближих и драма тела младог живота које гасне брзо као комета прати изразита лирска сугестивност приповедача, који од сваке речи о два последња минута родитеља са Таром ствара читаву вечност. „Цео наш живот промиче кроз тај трен. И ја пружам руку. Дотичемо се, ујлебљујемо прсте, нестаје све око нас, винуте у *бесјочейно дубоко време*” (прим. М. Ј. М. (38)). И време је *дубоко*, као и *небо*, као и људска душа. „Време без тебе не значи ништа, време сећања на тебе значи све” (70). „Деветнаест година, као трен и као вечност. Немерљиво је време, а срце човечије страшно” (71). Време је тајна, односно тајна како *време* преточити у *вечносћ*. Чини се да

ауторка иде путем те идеје: она „лови тренутке”, ону „дубоку радост трена” (48) и „слаже их за вечност” (87). И као да ништа од овога света није трајно и ненарушиво осим сећања:

Време као шешка најлава празине, време које се исцуњава само безбројним враћањем уназад, у овом ситану, белом, тусио од силине заусиљављених часова, недодирљивих, пече и млади се (76).

Дубока радост ирена, као еквивалент хришћанској идеји о смислу краткотрајног људског боравка на земљи, издваја се као острво смисла у мору бола људске егзистенције и патње која је човеку дата, али је њено сенчење лирским тоновима тужбалице и метафизичким слутњама о *тајни* која је већа од човека самог, однос према *последњим ишћањима*, дало сасвим неочекивани поетско-философски карактер роману – све је овде прожето најдубљим болом, дубоким као *небо*, а све у знаку тајне, слутње и упитаности: шта је „с друге стране”? С тим у вези стоји, најпре, особена природа младе Таре Сенице, која као да је – именом и делима – припадала помало и некој другој, неземној, непојамној димензији. Њена природа је била тајна, као и њена душа, „изван сваког зла”:

Некакав осећај ванвремености, ширио се око тебе. Око тебе је шуштало неко друго време. Дубље. И сви ти снови које си хитала да осветлиш, у свом веку, односили су те од прашине, од стегâ. Изван сваког зла, дотицала си пролазнике, као магија. Опсењивала. Али, горко стрепела, и плакала, од грубости, од трња, без којег нема века (47–48).

Са тајновитом природом Таре Сенице у блиској је вези и феномен слутње или велике тајне која се надвија над њеним тананим бићем. Највећа загонетка: шта човек може и да ли ишта може да учини не би ли променио ток своје судбине, чита се између редова и у питању: „Шта смо радили тада?” (да ли смо ишта могли да променимо?). Човек је биће несавршености и по својим сазнајним моћима, и због тога „увек остаје неки неизречени (апофактички) вишак који та питања помера у домен тајне” (Олах 2017: 8). Тренутак описан у роману као предосећање нечег великог и страшног (у виду умрлице на вратима суседног стана, када се појавило то „нешто”), јавља се као велика и застрашујућа тајна, некакав *mysterium tremendum*. Он отвара суштински најважнија питања романа: да ли је човек биће слободе или је његова судбина, као што су тврдили стари грчки филозофи – укрштај две врсте нужности: оне унутрашње (оличене у Хераклитовој мисли да је „карактер човеку судбина” – а овде јесте реч о једном посебном, младом и чистом бићу, „пријемчивом за све”) и оне спољашње (оличене у Платоновој идеји да кривица лежи у онима који бирају, јер „неће демон вас коцком бирати, него ћете ви изабрати демона” (према: Милошевић 2003: 379) и да сам Бог није крив). Отуда се ненаметљиво, али врло сугестивно провлачи питање

човекове кривице, односно мајчино питање: шта би било да тог јутра нисмо отвориле врата? Можда то „нешто” које вреба не би тада ушло и у наш стан и у наше животе. Као реч која рањава, *смрт* је овде много пута замењена речима: „то”, „нешто”, „оно”, „оно нешто”, „страшно”: „*Немојће је зајивовати враица. Кад дође тио нешто. Кажем гласно, илачући. Не можемо да именујемо: смрт*” (41). Између трагичног сазнања да је немогуће зауставити ток судбине или коби која је *ушла на враица* („нема тих суза које ће променити след” (88)) и осећаја да у човеку ипак постоји „*нека дубока, несазнајна, неразумљива снага вере, из које може да никне чудо*” (40) стоји прича, то „слово о спасоносној речи” (Свети Сава), као утеха и спомен.

Аристотел је у *Поеици* записао да је прича (*mithos*) главни део и душа трагедије, а суштина трагедије је катарза (прочишћење) (Аристотел 2002: 68). Прича се да би се одгодио крај, коначан крај, а и да би се продужио живот кроз причу. Причање нам пружа слику света која има своје законе и тајне, у коме човек причањем продужава своје трајање. Отуда је *Небо, иако дубоко* не само роман о болу и тајни живота, већ је и *ирица о ирици* – метаприча, која је обезбедила вечност и онима који су актери приче и актери бола. Причом се „згушњава време”, „трага за бесмртношћу”, иако *срце ирицоведања* увек чине „приче о губитку”. И онда када се, са смрћу јединог детета, губи и сваки смисао боравка у овој стварности, од бесмисла спасава *ирица* – која ће надживети и оног о коме се прича и оног ко причу прича: „[...] *иребаш мени. Да иричимо ову иричу*” (53). Насловом завршног поглавља романа: „Везати видљиво и невидљиво у чвор” именована је функција, задатак саме приче, њена мистична и митска моћ. Иако се наратор овде сасвим „открива” и проговара о незахвалној позицији пред којом се нашао („Писала сам, јер нисам знала шта боље; за утеху, за смирење, и вечност” (86)), *ирица* се намеће као *лик* у којем ће бити садржане све манифестације живота и успомене *на живој* које треба сачувати. Причом се надвладава и онај бездан између патње тела и тежњи духа – душа приче отуда је блиска души човека. Од исте материје су њихове грађе. Само се у њима може „осетити срце човеково”. У крајњем, прича једина носи превагу над временом – елиотовски, *време иобеђује временом* (приповедања), претаче га у вечност.

ИЗВОР

Весна Капор (2021): *Небо, иако дубоко: Писма за Тару*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел (2002): Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, prevod s originala, predgovor i objašnjenja Miloš N. Đurić, Beograd: Dereta.

Гвозденовић (2021): А. Гвозденовић, „Нема реквијема док се сећамо”, предговор у: В. Капор, *Небо, тако дубоко*, Београд: Српска књижевна задруга, IX–XXIX.

Јунг (2008): К. Г. Јунг, *Човек и Душа: анџологија Јунг*, из целокупног дела 1905–1961. одабрала Јоланда Јакоби, Нови Сад: Прометеј.

Милошевић (2003): Н. Милошевић, *Књижевности и метафизика*, Изабрана дела 4, приредио М. Ломпар, Београд: Службени лист СЦГ.

Олах (2017): К. Олах, *Књижевностијско дело Николе Милошевића*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

Поповић (2005): Ј. Поповић, *O духу времена*, Београд: Политика – Народна књига.

Сабато (2005): Е. Sabato, *Pojedinac i univerzum: izabrani eseji*, izabrana i prevela sa španskog Aleksandra Mančić, Beograd: В. Кukić – Шакак: Gradac.

Томовић (1997): С. Томовић, *Филозофија времена*, Цетиње: Обод; Подгорица: Унирекс.

Marija S. Jeftimijević Mihajlović

Institute for Serbian Culture

Priština – Leposavić

“THE BOTTOM OF THE SOUL IS DEEPER THAN SUFFERING”

(On the metaphysical and lyrical dimensions of the novel *Nebo, tako duboko: Pisma za Taru* by Vesna Kapor)

Summary: The novel *Nebo, tako duboko* by Vesna Kapor belongs to a type of literature that in a certain way resists the contemporary novelistic tendencies to deal with external traits of the characters and their relationships with the world – the novel deals with internal character traits, i.e. human soul, as well as with the concept of the meaning of life. After losing their only child, the parents’ souls are torn between maintaining a kind of illusion that physical death is not final, and, on the other hand, questions about the shortness of human existence on Earth. It seems that two main features or two dimensions of this poetic novel – lyrical and metaphysical – arise from these two directions.

The character (a lament) and the theme of the novel (the death of a young, close person and the absence of time distance) are delicate and require the mastery of narration and stylistic expression, which gives the novel a lyrical dimension. It is also possible to analyse the novel from the point of view of metaphysics, which is manifested through at least three phenomena: the phenomenon of time (given to man on Earth), the phenomenon of the secrets of the other world (can a man change the course of his destiny?) and the phenomenon of storytelling (as a way of resisting the transience of life and inevitability of

death). These phenomena are deeply rooted in Christian idea of Love for another, as well as in a universal idea of the power of the story which can overcome even death itself, that is, to preserve the memory of life through storytelling.

Keywords: death, time, secret, lyrical, metaphysics, other-worldly, story, memory, storytelling.